

Zrínyi-album – Album Zrínyi

Szerkesztette HAUSNER Gábor, Budapest, Zrínyi Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016, 413 l.

Az összegzés és a bemutatkozás igényével készült a költő Zrínyi Miklósról megjelent legújabb díszes kiadvány, mely, az előszót jegyző Hausner Gábor szavaival élve, az 1587-ben Wittenbergben megjelent *De Sigetho Hungariae propugnaculo* című „Zrínyi-albumhoz” hasonlóan szeretne emléket állítani a költő Zrínyinek nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalomban is. Összegzés ez a kiadvány abban a tekintetben, hogy az utóbbi évtizedekben a Zrínyi-kutatás terén végbemenő paradigmaváltásról kapunk összefoglalást; bemutatkozás pedig abban tekintetben, hogy a magyar kutatások eredményeit a nemzetközi szakmai közvélemény elé tárják a szerzők, mivel a kötet két nyelven, magyarul és angolul látott napvilágot. Azt már itt, e recenzió elején bizton állíthatom, hogy a magyarul nem olvasó történész, filológus és irodalomtörténész a legjobb bevezetést kapja az album lapjain, nemcsak Zrínyi életéről és műveiről, hanem a 17. századi magyar kultúra európai kapcsolatrendszereiről is. Zrínyi alakja kiválóan alkalmas ugyanis arra, hogy végre bekerüljön a nemzetközi történeti és irodalomtörténeti, sőt élő irodalmi diskurzusba is. Külön örömdetes az a tény, hogy a *Szigeti veszedelem* a közelmúltban megjelent angol (Kőrössy László) és francia (Jean-Louis Vallin) fordításban is. A Zrínyi-album szerző beállottan csatlakoznak a Zrínyi műveit nemzetközi szinten népszerűsítő, jó értelemben vett propagandához.

A kötet első, lakonikus címmel ellátott tanulmánya (*Zrínyi Miklós élete*) egy

lendületes és tömör Zrínyi-életrajz Bene Sándor tollából. Biográfiát, ráadásul jót, ma nem könnyű írni, Bene Sándor azonban kiválóan oldotta meg ezt a feladatot. Nem vészett el a jelentéktelen részletek taglalásában, hanem Zrínyi politikussá és íróvá fejlődésének főbb stációit vázolta fel. E fejlődéstörténet bemutatásának legfontosabb következtetése véleményem szerint az, hogy a Zrínyiek legfőbb erénye a többnyelvűségükből és többes identitásukból fakadó „sokszínűségre való nyitottság” és a „közvetítésre való indíttatás” (34). Ugyanakkor Bene Sándor e szenzációhajhásztól mentes életrajzi portréban is felvillant néhány érdekes, további kutatásokra sarkalló szempontot. Ilyen például a *Szigeti veszedelem* alapkoncepciójának (a régebbi irodalomban: „alapeszméjének”) finom árnyalása. Bene szerint „az eposz aktuálpolitikai argumentációjának legfontosabb elemei mind megtalálhatók Esterházy Miklós nádornak Rákóczi György fejedelem ellen írott publicisztikus leveleiben. Két szempontból azonban újat hozott Zrínyi. Az egyik a vallási viszály kezelése. [...] A másik újdonság a várvédők magyarosítása.” (38–40.) Nos, az itt felvilantott remek ötlet további kutatásokra sarkall: valóban össze kellene tüzetesen vetni Esterházynek a fejedelemhez írt leveleit az eposz aktuálpolitikai koncepciójával. Főleg azért kecsgetető a kérdés ilyen irányú továbbgondolása, mert I. Rákóczi György – aki az Esterházyhoz írott leveleit a nádorhoz hasonlóan nyomtatásban is szeretne volna megjelentetni – válasz-

leveleinek mintegy felét az Esterházy leveleit újraközlő Toldy Ferenc nem adta ki. Jőmagam eddig huszonhárom Rákóczi-levelet azonosítottam, ebből kilencet adott ki Toldy, kettőt pedig Szilágyi Sándor közölt. A Rákóczi–Esterházy-levelezés eddig ismeretlen darabjaiból, valamint Rákóczinak a prédikátoraival (Geleji Katona István, Medgyesi Pál, Johann Heinrich Bisterfeld) folytatott – szintén kiadatlan – levélváltásból kibontakozó politikai nézetek összevetése a *Szigeti veszedelem* politikai alapkoncepciójával még jobban kidomboríthatná azt, hogy Zrínyi politikusként miben hozott újat az előző magyarországi politikusgenerációhoz képest. És talán ez is megerősíthetné Bene Sándor ama megállapítását, hogy „Zrínyit már ekkor [1648–1649-ben] a Szent István-i állam föderatív, társországokból álló átszervezése foglalkoztatta” (38).

R. Várkonyi Ágnes, aki sajnos már nem élhette meg a kötet megjelenését, és akinek írása e tény miatt is különös jelentőséggel bír, a politikus Zrínyi életrajzát írta meg (*Zrínyi, az államférfi*). A nagy ívű tanulmány főhőse európai léptékű államférfi, „akire a Gondviselés Európa sorsát bízta.” R. Várkonyi Ágnes azt igyekszik bizonyítani, hogy a fenti kijelentést tartalmazó angol Zrínyi-életrajz máig nem azonosított O. C. monogramú szerzője nem túlzott, hiszen „sem Zrínyi előtt, sem azóta, hogy a kursaneci erdőben vadászbaleset vetett véget életének, egyetlen magyar államférfi, király vagy fejedelem nem kapta meg az »Európa megmentője« elismerést” (58). E tétel igazolására Várkonyi elsősorban Zrínyi európai kapcsolatrendszerét mutatja be, különös hangsúlyt fektetve a Rajnai Liga elnökéhez, Johann Philipp von Schönborn mainzi érsekhez fűződő viszonyára. Mivel nemcsak a ma-

gyar, hanem a külföldi olvasóközönséget is megcélozza a kötet, ezért R. Várkonyi Ágnes ez irányú igyekezete külön kiemelendő. Ugyanakkor Zrínyinek olyan nemzetközi kapcsolataira is felhívja a figyelmet, melyeket eddig nemcsak a magyar, de tudtommal a horvát Zrínyi-kutatás sem részesített kellő figyelemben. Ilyen például az a tény, hogy a bolgárság egyházpolitikai képviselőjét felvállaló és Rómában tanult bolgár ferences püspök, Filep Stanislavov (vagy Stanislavovich) már 1648-ban igazi dicshimnuszt zengett Zrínyiről, s benne látta a bolgárok felszabadítóját is: „minket is nyomorultakat az ő rabságukból [a törökökéből] kiszabadíts, az mint Szent Judit az Isten népét kiszabadította Holofrenéstül, Dávid filiszteusoktól, Mojzes és Áron egiptusuktól”. (Korábbi közlése: R. VÁRKONYI Ágnes, *Európa Zrínyije*, Budapest, Argumentum, 2010, 178; csak jelzem, hogy a *Zrínyi-Albumban* a Stanislavov levelére megadott hivatkozás: „R. Várkonyi, 2014, 18–19” téves, és a kötet végén található irodalomjegyzékben feltalálhatatlan.) Stanislavov levelének, mely Batthyány Ádám levéltárának *Memorabilia* című gyűjteményében maradt fenn, már csak azért is érdemes lenne utána járni, mert biztos, hogy a bulgáriai püspök nem magyarul írta Zrínyinek a levelet, ahogyan az Batthyány levéltárában fennmaradt. Valószínűleg Zrínyi fordította le a levelet magyarra, talán azért, hogy propagandisztikus céllal terjeszthesse azt.

Kelenik József tanulmányában (*A keresztény világ bajnoka*) Zrínyiről, a katonáról és a hadvezérről szóló, Perjés Géza kutatásai óta felgyülemlett, újabb eredményeket ismerteti. Hasznos összegzés, főleg azért, mert a 17. századi hadszervezetről kevés ismerettel rendelkező olvasó

számára nyújt betekintést Zrínyi katonai pályájának alakulásába, és egyben tisztáz néhány, főként az irodalomtörténészek számlájára írandó, Zrínyi katonai rendfokozatait illető tévedést. Így például a magyar pozitivistá irodalomtörténet-írás legnagyobb Zrínyi-kutatója, Széchy Károly még úgy vélte, hogy 1646 januárjában a császár Zrínyit vezérőrnaggyá léptette elő, jöllehet ekkor Zrínyi csupán a főstrázsamesteri (Oberistfeldwachmeister) fokozatot nyerte el. Ebbéli minőségében Zrínyi a hadsereg őrszolgálatának a megszervezéséért felelt (126). Kelenik József Zrínyit úgy mutatja be, mint a török ellen indítandó nagy felszabadító háború legfőbb kezdeményezőjét. Ez a cél vezette a horvát bánt a Dél-Dunántúl katonai védelmének a megszervezésében (persze azért saját birtokainak védelme sem lehetett utolsó szempont ebben); II. Rákóczi György lengyelországi terveinek támogatásában, és végül, de nem utolsó sorban Zrínyi-Újvár felépítésében. Azt, hogy Zrínyi valóban kezdeményezője és nem elszenvedője szeretett volna lenni ekkor az eseményeknek, jól jellemzi az 1664-ben a téli hadjárat idején, ismeretlen olasz mester műhelyében készült rézmetszet is, melyen a *Syrena* kötet híres jelmondata (*Sors bona nihil aliud*) némi módosítással kerül feltüntetésre: *Sors bona, virtus melior*. Aminek akár az is lehet az üzenete, hogy jó a szerencse, de jobb a virtus, azaz várhatunk ugyan arra, hogy a sors kegyelméből felvirradjon a jó szerencsénk, de még ennél is jobb, ha mi magunk kezdeményezzük a jószerencse üstökének megragadását (e metszetett lásd Kelenik József tanulmányának illusztrációjaként: 144). Zrínyi hű maradt ehhez a jelmondatához, mert Zrínyi-Újvár felépítésével valóban sikerült „ultra provokálnia” a tö-

rököt, és kirobbantania 1663–1664-re egy széles körű török–Habsburg konfliktust. A hagyományos portyázó harcmodorral végrehajtott téli hadjárat részsikereket hozott ugyan (melyeket Kelenik József részletesen elemez) Zrínyi terve végül megbukott – még úgy is, hogy a császári katonai parancsnokok (Peter Strozzi, Wolfgang Julius Hohenlohe és részben Montecuccoli) ellenkezése dacára a Haditanács és a bécsi udvar többször is Zrínyi elképzeléseit támogatta. Zrínyi elméleti hadtudományi munkáit, hadászati elképzeléseit, és a gyakorlatban alkalmazott katonai stratégiáját övező vitás kérdésekből levont helytálló következtetéssel zárja Kelenik József tanulmányát: „Zrínyi nem vezetett, mert nem volt alkalma rá, tüzérsséggel is ellátott reguláris gyalogezredeket, így bizonyos, hogy csak a könnyűlovas harcászatot ismerte a hivatásos katonáktól elvárt szinten. Ez a fajta, a végvári küzdelmekben megszerzett harci tudása azonban egy hatvan-nyolcvanezer ember részvételével vívott ütközetben, vagy egy erőd ostrománál, már kevésnek bizonyult.” (172.)

Az irodalomtörténészek számára igazi csemegének ígérkezik a Zrínyi lírai, valamint prózai műveiről szóló két tanulmány, melyeket ismét csak Bene Sándor jegyez (*A költő Zrínyi Miklós; A Zrínyi-próza*). A két írásban annyi új ötlet és továbbgondolásra ingerlő értelmezés van, hogy e recenzió keretei közt lehetetlen az összeset számba venni. Épp ezért az alábbiakban csak az általam legfontosabbnak tartott mozzanatokra térek ki. A költő, az esszéíró, a politikus és a hadvezér Zrínyi után Bene Sándor megalkotta a filológus Zrínyi portréját. Azét a Zrínyiét, aki nem titáni kézzel „egy tél” alatt hányja össze a *Syrena* kötet szikladarabjait, hanem

hosszú heteket tölt könyvtára mélyén, és a kötet szinte minden sorának és strófájának megírásához komoly filológiai előtanulmányokat végez. Ebből a megfontolásból rögtön két alapkövetkeztetés is adódik: egyrészt amellet, hogy Zrínyi kiválóan ismerte a nagy antik, valamint a 16–17. századi magyar írók művei mellett a délszláv (elsősorban természetesen a horvát) hősepiát, a korabeli olasz irodalmi élettel is teljes szinkronban volt, még a marinisták és antimarinisták vitáinak labirintusában is kiválóan eligazodott. Másrészt a *Syrena* kötet megírása érdekében végzett alapos filológia kutatómunka elemzésével Bene meggyőzően mutatja ki azt, hogy a Zrínyi-művek eddigi kronológiája nem tartható tovább. Egyszóval Zrínyi nem a szerelemes verseket, hanem az eposzt írta meg előbb. A *Szigeti veszedelem* kidolgozásához minden bizonnyal már az 1630-as évek végén hozzálátott, míg a szerelmes verseket kivétel nélkül az eposz elkészülte után, 1650–1651-ben írta (vagy írta újra, esetleges korábbi kísérletek felhasználásával).

Bene Sándor is hangsúlyozza, részben az eddigi kutatások (főként Kiss Farkas Gábor, Szörényi László és Laczházi Gyula), részben saját ötletei alapján, hogy a *Syrena* megszerkesztett verskötet, mely nemcsak a benne szereplő egyes művekkel, hanem kompozíciójával is üzent az olvasónak. Mert míg az eposz főhőse a szigetvári Zrínyi Miklós, addig a *Syrena*-kötet főhőse maga a költő Zrínyi Miklós, aki egyben az Adriai-tenger „szirénája” (szirénje) is. Ha a kötet egészét nézzük, abban egy lélek története sejlik fel előttünk, „amely a szerelemért küzd, szenved, rövid boldogság után megjárja az alvilágot, majd az emberi szenvedélytől megszabadulva, a hősök példájából tanulva, bűnbá-

nó lélekkel Krisztushoz fordul, s dédapja példája nyomán, vele azonosulva, elszánja magát az áldozatra hitért és hazáért. (244).

Bene Sándor egyik nagy érdeme az, hogy meggyőzően bizonyítja: a *Syrena* kötet valóban többretegű mű, de nem abban az értelemben, hogy valamiféle politikai allegóriát rejtő „labirintus-kötet” (Borián Elréd kifejezésével) volna. A többretegűség abból adódik, hogy a kötet eleve több, erudícióban és filológiai, irodalmi műveltségben eltérő olvasóközönséget céloz meg. Az egyes versek, valamint az eposz üzenete könnyen érthető volt az előszóban is hangsúlyosan felidézett „magyar nemesség” számára. Ez volt az elsődleges célközönség. „A kötet egészének jelentése azonban rendkívül összetett, s csak az elit olvasói körnek, a beavatottnak elérhető poétikai, retorikai kompetencia, történelmi és irodalomtörténeti tájékozottság birtokában tárul fel. A rejtett idézetek és allúziók szöveggörnyezetének felismerése, az imitált szerzők és az imitáló szerző szándékainak viszonyítása, az egyes szövegek egymáshoz és a műegészhez mérése, vagyis a versekkel párhuzamosan a Könyv értő olvasása: ez maga a beavat(ód)ási rituálé.” (232.)

E lendületes érvelés után önkéntelenül is felmerül bennem a kérdés: kikből állhatott ez az eruditus elit olvasói kör a 17. századi Magyarországon? Kik lehettek azok, akik tudhatták, hogy Zrínyi azoknak a táborába tartozott, akik „támadták a költői nyelv mimetikus felfogását” és „a kép kifejező erejére, a költői nyelv megjelenítő (enargikus), az érzelmeket direkt közvetítő funkciójának elsőbbségére hivatkoznak”? (184.) Kik tudhatták azt, hogy VIII. Orbán köre (Agostino Mascardi, Gabriello Chiabrera) miről vitatkozott Marino követőivel (Virgilio Malvezzi, Cesare

Cremonini, Giovan Francesco Loredano)? Kik lehettek azok, akik akár csak sejthették is azt, hogy Zrínyi a *Syrena* kötetben „lényegében a marinizmus mint ideológia (az ismeretelméleti szkepszis, a vallási közöny vagy kétely) ellen használja Marinót és az általa teremtett/népszerűsített költői nyelvet – ami egyúttal azt is jelenti, hogy VIII. Orbán ideológiai elvárásainak úgy tesz eleget, hogy nem fogadja el, sőt, látványosan elutasítja a pápa által propagált poétikát”? Kik gyaníthatták azt, hogy a „korabeli kontextusban ez azt üzenté: nem akart tudomást venni arról a bizonyos poétikai (és ideológiai) skizmáról, amely a húszas évek római irodalompolitikájában lezajlott”? (242.) És vajon Zrínyi akarta-e mindezt egyáltalán közvetíteni magyar kortársai felé? Mert mindezek után a legnagyobb paradoxon számomra az, hogy a *Syrena* kötet intertextuális allúziókkal terhelt imitációs technikáit és a kötetszerkezet finom utalásálóit épp azok nem értették, akik a szöveget el tudták olvasni; akik viszont érthették volna mindezt, nem tudtak magyarul. Miért írta hát meg magyarul Zrínyi a *Syrena* kötetet? Nem lett volna hatásosabb olaszul, horvátul vagy netán latinul? Nem lehetséges az, hogy Zrínyi épp többes nyelvi, kulturális és politikai identitása miatt is pusztán közvetíteni szerette volna magyarul kortársainak az európai irodalmat? Lehet, hogy egyszerűen „fordított,” és nem várta el azt, hogy a magyar nemesség tájékozott legyen a marinisták és orbánisták vitáiban? Vagy esetleg arról lehet szó, hogy – miként a *Szigeti veszedelemben* is elsősorban saját maga számára írt elő cselekvési programot – úgy az egész kötetben az imitált és a saját szövegeivel való intertextuális játékot is csupán a saját maga gyönyörködtetésére

űzte? Más szavakkal: lehet, hogy a korabeli beavatott, elit olvasóközönség csupán egy személyből, magából a költő Zrínyi Miklósból állott? Végleges válaszokat jómagam sem tudok adni e kérdésekre, de úgy vélem, hogy Bene Sándor szövegét továbbgondolva érdekesnél-érdekesebb következtetésekre juthatunk még a jövőben. Érvelésében mindenesetre az a legmeggyőzőbb számomra, hogy az „egyszerű” magyar nemesnek, valamint az eruditus elit olvasónak író Zrínyi nyílt és kódolt üzeneteit a heroikus sztoicizmus köti össze. Ezt pedig nem lehetett nehéz felismerni a kortárs olvasónak sem, habár az alapeszme, amint azt maga Bene Sándor is frappáns következtetéssel kimutatja, Francis Bacon szirénekről írott esszéjére megy vissza.

A Zrínyi-próza kutatása az utóbbi években nem hozott olyan látványos újdonosságokat, mint a *Syrena* kötet körül megélenkült irodalomtörténeti diskurzus. Épp ezért a jelen kötetben Bene Sándor nem annyira az új kérdések felvetésére, mint inkább a *Vitéz hadnagy*, a *Mátyás-elmélkedések*, az *Áfium*, valamint egy-két irodalmi értékű Zrínyi-levél szabatos, érthető és világos bemutatására törekedett. A külföldi olvasóközönséget is megcélzó reprezentatív jellegű kiadvány esetében ez teljes mértékben méltányolható, főleg ha figyelembe vesszük azt, hogy a *Szigeti veszedelemtől* eltérően Zrínyi-prózát (egy részleges horvát fordítástól eltekintve) jelenleg csak magyarul lehet olvasni. Érdekes az 1663. május 3. és 15. között kelt levél értelmezése, mert abból világossá válik az a kettősség, mely az 1663–1664. évi háborúk során Zrínyi magatartását jellemezte. Zrínyi ekkor „egyszerre próbált racionális lépésekkel, politikusként és katonaként is mindent megtenni a megmentésére”,

ugyanakkor „egy másik forгатókönyvet is követett: a saját hősi eposzáét” (276). Fontos megfigyelése Bene Sándornak az, hogy a levél sokat idézett részlete („... ultro provocálok az Fátumot”) valójában nem más, mint egy némileg átírt Seneca-idézet a *Herkules az Oeta hegyén* című darabból. Mindehhez csak annyit tennék még hozzá, hogy Zrínyi ezekben az években nemcsak Herkules és az eposzi hős, hanem a próféta szerepet is magára vette. A próféta szerepekkel való azonosulás és elhivatottság-érzés Zrínyiben az idő múltával egyre inkább erősödött, olyannyira, hogy az 1664 februárjában, szövegszerűen ugyan I. Lipót császárnak, de valójában a publicisztikai nyilvánosságnak szánt emlékiratában nem nehéz felfedezni a Dávid királyt figyelmeztető Náthán-féle próféta elhivatottságot. Zrínyit olykor-olykor annyira elborította a próféta hév, hogy még az Udvari Haditanácsra is az ószövetségi prófétákra jellemző izzással szórja fenyegetéseit. „Akik, pedig hitvány félelemből magamra hagynának ebben a hasznos vállalkozásban, sőt, akadályoznának, azokat Isten ítélőszéke és rettenetes ítélete elé idézem.” (Zrínyi levele a Haditanácsnak, Légrád, 1661. július 5. = ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003, 728.) Az persze már más kérdés, hogy a Haditanács tagjai mennyire ijedtek meg ettől a próféta hangtól. A későbbi események azt bizonyítják, hogy nem nagyon. És persze az is nagyon kérdéses, hogy a herkulesi, hőseposzi, vagy a jeremiási, nátháni, debórai stb. próféta szerepekkel való azonosulás révén vajon megtalálta-e Zrínyi azt az „érvényes hangot”, mely által hatni tudott a kortársaira? Kicsit triviálisan fogalmazva: érdekelt-e valakit is az, hogy Zrínyi prófétaként jajdult fel:

„Ímé, kiáltok, ímé, üvöltök, hallj meg engem, élő magyar”? S mindezek után a sors is kegyetlen játékot űzött vele. Az a Zrínyi, aki nemcsak hogy prófétaként szól, hanem egyenesen ki is hívta maga ellen a sorsot („ultro provocálok az Fátumot”), és aki „emberül, vitézül, magyar szívvvel, ellenségünk kimondhatatlan kárával” szeretett volna meghalni, azért, hogy „ne nevetnék senki az mi kimúlásunkon” – ott feküdt a vadkan agyarától szabdaltan a véres avaron. Semmi hősiesség, semmi mártírium. Ily rútul kellett veszni annak, akitől nemcsak Magyarország, hanem egész Európa jövője is függött, legalábbis az angol Zrínyi-életrajz szerzője szerint.

A nagyszerű hős kisszerű halála azonban csak még jobban felértékelte Zrínyi kultusz-potenciálját. A *Zrínyi-Album* két utolsó tanulmánya a Zrínyi körül már életében, valamint halála után kialakult kultuszt elemzi. G. Etényi Nóra (*Zrínyi Miklós a Német-római Birodalom nyilvánosságában*) a tőle megszokott alaposággal vázolja fel a korabeli német nyelvterületen Zrínyi Miklósról megjelent publicisztikai kiadványokat. Fontos kiemelni, hogy a magyar vonatkozású hírek és az azokat illusztráló metszetek mérvadó német lapokban jelentek meg (*Theatrum Europaeum, Diarium Europaeum, Extra-Ordinari Mittwochs Post-Zeitung* stb.). A Zrínyiről készült korabeli képi ábrázolások jellegzetessége G. Etényi Nóra szerint az, hogy Zrínyit általában csatajeleneteken, várostromokon többnyire lovon ülve, kivont karddal örökítették meg. Emellett arra is figyelmeztet a szerző, hogy a magyartól minél távolabb eső kulturális közegben születtek az ábrázolások, annál inkább eltávolodtak a magyar valóságtól. Így például, míg a német kiadványokban Zrínyi magyar nemesi viseletben ábrá-

zoltatik, addig a holland, francia és angol metszeteken már az angol, francia, holland udvari és társadalmi viszonyoknak megfelelő öltözetben szerepel. A John Chantry-féle londoni címlapon látható Zrínyi-portréban Cromwell arcvonásai fedezhetők fel, az angol Zrínyi-életrajz pedig megteszi protestánsnak a katolikus Zrínyit. Az 1663–1664 folyamán hetven különböző röplap jelent meg Zrínyiről. Ilyen impozáns szám láttán mindig felmerül a már régóta vitatott kérdés: mennyire volt csupán a kiadók és hírterjesztők üzleti vállalkozása a kiadványok megjelentetése, és mennyire vehetett részt személyesen maga Zrínyi e propaganda irányításában? A publicisztikai kampány működésébe leginkább akkor pillanthatunk be, ha valamilyen hiba csúszik a gépezetbe. Egy ilyen esetet mutat be G. Etényi Nóra az 1664. évi állítólagos szigetvári ostrom kapcsán. Számos hetilap, hírlap és röpirat tudósított arról 1664-ben, hogy Zrínyi seregei a téli hadjárat során megostromolták Szigetvárt. Ez természetesen nem volt igaz, habár Zrínyi és Hohenlohe seregei valóban elvonultak a vár mellett, de ostromra nem került sor. Ráadásul az 1664-es fiktív ostrom illusztrálásához a nürnbergi és frankfurti kiadók az 1566. évi szigetvári ostromról készült metszeteket használták fel. Teljesen egyértelmű, hogy a kiadók ebben az esetben nem kaphattak Zrínyitől vagy az eseményeket jól ismerő más hírközvetítőktől pontos adatokat. Ők pusztán a publicisztika törvényei szerint cselekedtek: minél gyorsabban, minél szenzációsabb információkkal szertették volna csillapítani az olvasók híréhségét. Helyesen vonja le tanulmánya végén a következtetést G. Etényi Nóra azt állítva, hogy „Zrínyi Miklós és köre nem szervezhette meg ezt a roppant hírmenny-

nyiséget, a hatalmas mennyiségű, katonai szempontból »szakszerű«, politikai szempontból érdemi hírek közzétételét. A birodalmi rendekkel való politikai érdekegyezés tette lehetővé és szükségessé, hogy a Német-római Birodalom hatékony és jól strukturált információközlő rendszerében Zrínyi Miklós szerepe sokoldalúan jelenjen meg.” (336.) Egyszóval a Zrínyiről kiadott metszetek, röplapok, hírlapok legalább annyira közölnek információkat számunkra e kiadványok hőséről (azaz Zrínyiről), mint annak kiadóiról, és az azokat olvasó közönségről is.

Klaniczay Tibor többször hangsúlyozta egy monografikus igényű Zrínyi-recepció megírásának fontosságát. E recepciótörténet elkészítése még várat ugyan magára, de az már most kijelenthető, hogy fontos fejezete lenne, a Zrínyi-művek recepciótörténete mellett, a Zrínyikultusz történetének a megírása is. Ilyen irányú kutatásokat Hausner Gábor végzett az utóbbi időkben, nem véletlen tehát, hogy az ő tanulmánya (*Zrínyi Miklós emlékezete*) zárja a *Zrínyi-Albumot*. Zrínyi műveinek és emlékezetének története azért is tanulságos, főleg a külföldi olvasó számára, mert abból nemcsak Zrínyi műveinek és alakjának a recepciótörténetét, hanem a Zrínyi kora utáni magyar történelmet is megismerheti. A Zrínyi-recepció első fontos eseménye volt az, hogy 1705-ben, a Rákóczi-szabadságharc évében Forgách Simon nyomtatásban is kiadta a legismertebb és legolvasottabb Zrínyi-művet, az *Áfiumot*. Ezt követően a 18. században Zrínyi alakja a pálos és a jezsuita történetírók munkáiban bukkan fel. Kezdetben Zrínyi alakjában „a Habsburg birodalmi patriotizmust” és a „magyarországi hungarus patriotizmust” (341) kiválóan össze lehetett egyeztetni. A 19. század

elejére, a romantikus nacionalizmusok előretörésével, azonban megváltozott a helyzet. Az és-és helyére a vagy-vagy lépett. Zrínyi nem lehetett „mind magyar, mind horvát” (esetleg osztrák), hanem vagy magyar, vagy horvát, vagy osztrák kellett hogy legyen. Joseph Hormayr báró 1807-ben a szigetvári Zrínyit a híres osztrákok között sorolta fel, mire Döbrentei Gábor 1811-ben felháborodottan jegyezte meg: „Micsoda despotizmussal, s idegen felcifrálkodással meri Hormayr Hunyadit ausztraiának nevezni, de miként még Zrínyit, Pázmányt s a többieket?” (340.)

A vita Zrínyi ügyének azonban használt, mert nemcsak Zrínyi alakjára, hanem műveire is ráirányította a figyelmet. Kazinczy Ferenc 1817-ben kiadta Zrínyi „minden munkáit”, félévszázad múltán e hagyományt folytatva Kazinczy Gábor (Ferenc unokaöccse) Zrínyi prózai munkáit jelentette meg. A 19. század legnagyobb költői (Vörösmarty, Kölcsey, Arany, Eötvös) emlékeztek meg a költő Zrínyiről, és emelték be őt szellemi elődeik sorába. Zrínyi fokozatosan a Habsburgokkal szemben vívandó függetlenségi harc egyik jelképes alakjává vált. A negyvennyolcas szabadságharc, majd annak bukása a legtermékenyebb táptalajt biztosította, a Zrínyi vadászbalesete kapcsán már régóta lappangó, orgyilkos-teória újbóli virágzásához is. Komoly politikusok (Vasvári Pál), írók (Jókai Mór) és történészek (Pesty Frigyes, Payr Sándor) is engedtek a csábításnak, és úgy vélték, hogy Zrínyit a bécsi udvar által felbékelt merénylő ölte meg a kursaneci erdőben. Közben a történészek a hadtörténészekkel karöltve (Salamon Ferenc, Pauler Gyula, Rónai Horváth Jenő) megalkották a této-vázó, manőverezgető, methodista közönyös „osztrák” Montecuccolival szemben a

„magyar” tettekre, aktív, stratégiai újjító, hazafi Zrínyit. Különösen értékelendő Hausner Gábor írásában az, hogy a szerző kitér a Zrínyi-kultusz eddig némileg homályba maradt részleteire is: ilyen a Csáktornya-hoz köthető lokális emlékezet (az 1880-tól rendszeresen megrendezett Zrínyi-ünnepségek; a csáktornyai Zrínyi-emlékoszlop 1904. évi felállítása); az 1918-ban a Zrínyi-tricentenárium alkalmával Budapesten megrendezett Zrínyi-kiállítás; Kiss György országházi Zrínyi-szobra; Lotz Károly *Zrínyi Miklós és kora* című nagyméretű falképe a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében stb. Talán itt meg lehetett volna említeni a Zrínyirecepció árnyoldalait is. Így például azt, hogy kultuszt lelkesen ápoló 19. századi a romantikus nemzeti hevület arra mégsem volt elég, hogy 1890-ben Samuel Kende bécsi antikváriusnak, a magyar kormány kifizessen 12 000 forintot a Zrínyi-könyvtárért. (Bezzeg a horvát kormány nem habozott fizetni, így Zrínyi híres könyvtára ma a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár különgyűjteményét gazdagítja.) Hausner Gábor recepciótörténeti áttekintése azonban minket is szerénységre és alázatra tanít. Mielőtt számon kérnénk a régieket, hogy miért ezt, és miért úgy tették, ahogy tették; avagy amikor lesajnáló mosollyal értekezünk „naiv” irodalom- és történelem-értésükről, akkor gondoljunk egy pillanatra arra, hogy száz vagy kétszáz év múlva talán épp a mi zseniálisnak és tévedhetetlennek hitt interpretációnkat fogják kezdetlegesnek, naivnak és tévesnek tartani.

A kötet zárásaként a Zrínyi életében történt fontosabb események kronológiáját, valamint rövidítés és irodalomjegyzéket találunk. A kronológia, főként a 17. századi magyar történelmet kellőképpen

nem ismerő külföldi olvasó számára hasznos segédanyag lehet. Sajnos azonban az irodalomjegyzékről nem mondható el mindez. A rövidítésjegyzékben felsorolt művek esetében hiányzik annak megjelölése, hogy milyen kiadást használtak a szerzők: pl. *Adone* = Giovanni Battista MARINO, *L'Adone*, vagy *Szv* = ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem; Vazetje* = Brne KARNARUTÍĆ, *Vazetje Sigetskog grada*. Ezeket a tételeket sem a magyar, sem a külföldi olvasó nem tudná azonosítani, ezért véleményem szerint felesleges is felsorolni azokat. Nem tudom, hogy ebben az esetben miért nem lehetett ugyanúgy pontos bibliográfiai leírást adni, mint a források esetében, ahol a rövidítések teljes bibliográfiai leírásként kerülnek feloldásra: pl. *Horv. ir. ant.* = *Horvát irodalmi antológia*, összeáll. LŐKÖS István, Budapest, 2004. Zavarólag hat az is, hogy a jegyzetek az egyes szerzők által írt fejezetcímek után következnek szerzői betűrendben. E jegyzetekben sokkal több mű felsorolattik, mint amennyire a szerző valóban hivatkozott a tanulmányában, vagy netán idézett is belőle. G. Etényi Nóra például csupán Zrínyi prózai munkáiból – ZMPM = ZRÍNYI Miklós *Prózai munkái*, s. a. r., KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004 – idéz a tanulmányában – és az a rövidítésjegyzék alapján kiválóan azonosítható is – de a tanulmányához tartozó jegyzetekben több tucatnyi tétel szerepel. Ez a helyzet a többi szerzővel is. Nyilván a szerzők azokat a munkákat is használták tanulmányuk megírásához, melyekre a tanulmány szövegében nem hivatkoztak, vagy nem idéztek belőle. Méltányolandó eljárás az, ha ezeket az írásokat is feltűntetik a jegyzetekben. A jegyzetek használatát az viszont nagyon megnehezíti, hogy ha több szerző ugyanazt a szerzőt

használta, akkor a használt szerzőt körülményes azonosítani. A kötet utolsó tanulmányát jegyző Hausner Gábor jegyzetében fordul elő például a következő tétel: Jung: *i. m.* Ahhoz, hogy megtudjuk, hogy itt melyik szerző, melyik művéről van szó, át kell lapoznunk az összes szerző írásához tartozó összes jegyzetet. Így a Bene Sándor tanulmányához tartozó jegyzetek között rá is bukkanunk az alábbi tételre: Jung Károly, *Zrínyi hagyományok a Balkánon. Vázlatos áttekintés. Szigetvár ostroma: Horvát epikus ének* = Uő, *Elbeszélés és éneklés: jabb [újabb] magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok*, Újvidék, Forum, 2004, 179–192.

Vannak olyan tételek, melyek csak részben, vagy egyáltalán nem azonosíthatók. Bene Sándor *A költő Zrínyi Miklós* című fejezethez tartozó jegyzetek közt ezt olvassuk: Hanák, *i. m.* Fellapozva az előző fejezetek jegyzeteit megtaláljuk Bene Sándor másik tanulmányának (*Zrínyi Miklós élete*) jegyzetei közt az alábbi tételt: Hanák Béla, *Zrínyi Miklós születésének körülményei* in *Költő, hadvezér, államférfi... i. m.*, 58–61. Ez utóbbi művet azonban már hiába keressük sehol sem található a könyvben. Nyilván az alábbi műről lehet szó: *Költő, hadvezér, államférfi: Zrínyi Miklós, 1620–1664*, a Magyar Nemzeti Galériában, 2014. november 14.–2015. február 8. tartott kiállítás katalógusa, szerk. ROSTÁS Tibor, Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, 2014. Úgy vélem, hogy ezek a problémák kiküszöbölhetőek lettek volna egy egységes bibliográfia révén. Azaz nem minden szerzőnél kellett volna felsorolni az általa használt és hivatkozott műveket, hanem elég lett volna egyetlen irodalomjegyzék.

Mindezeket csupán azért tettem szóvá, mert valahogy nem fér a fejembe, hogy

egy ilyen igényesen megszerkesztett és összeállított kötethez hogyan tartozhat egy ilyen hevenyészett, és az eligazodást jócskán megnehezítő jegyzetanyag, ráadásul úgy, hogy a kötetet a nagy tapasztalatokkal rendelkező és kiváló szerkesztőként ismert Hausner Gábor rendezte sajtó alá. Nagy a gyanúm, hogy a fent említett szerkesztési következetlenségek rajta kívül álló okok miatt maradhattak benne a kötetben. Mivel nemcsak magyar, hanem külföldi olvasóközönségnek is készült a kiadvány, már csak a jó hírnevünk miatt is, különösen figyelni kellett volna arra, hogy a jegyzet- és hivatkozásanyag átlátható és egyértelmű legyen. Az album egyébként külső megjelenésében méltó a címéhez és a tartalmához. Kiváló minőségű papíron, kiváló minőségű, szakértő kezekkel összeválogatott illusztrációk díszítik a kötetet. Az illusztrációk esetében

példás pontossággal fel is van tüntetve a szóban forgó kép, metszet, kézirat stb. szerzője, keletkezési helye, ideje, valamint jelenlegi lelőhelye. Külön dicséret jár a szerkesztőnek és a tördelőnek azért, hogy a szemközti lapokon párhuzamosan futó angol és magyar szöveget kifogástalanul sikerült összeszerkeszteni. És nem utolsó sorban a fordítónak, Szabadkai Bernadettnek is, aki kiválóan és pontosan fordította angolra a magyar szöveget. A fentiek alapján úgy vélem, bátran kijelenthetem: a kötet szerzői Zrínyihez méltó sztoikus heroizmussal és állhatatossággal teljesítették a rájuk bízott feladatot, s a magyar, valamint a külföldi olvasóközönség részére a jelenlegi magyar Zrínyi-kutatások állásáról a legjobb összefoglalást készítették el.

Nagy Levente
ELTE Román Tanszék

Szilágyi Márton: A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói

Budapest, Ráció Kiadó, 2014 (Ligatura), 506 l.

Szilágyi Márton Csokonai-monográfiája vaskos terjedelme ellenére gördülékeny és izgalmas olvasmány; már a címevel és az alcímével is provokál. Első változatát 2011-ben nagydoktori értekezésként védte meg a szerző, de tényanyagát és szemléletét jelentősen átdolgozta a következő két-három év során. Nemcsak az adatokat bővítette, nemcsak a bibliográfiát csiszolta naprakészé. A szándék maga is élesedett: új alapokra kellett helyezni egy kultusszal, téves adatokkal és hiedelmekkel megterhelt klasszikus magyar költő, Csokonai Vitéz Mihály életrajzát.

Főként azért van erre szükség, mivel Csokonaitól mára szinte teljesen elfordult az olvasóközönség. A költő képe a nehéz taníthatóság és értelmezhetőség nyomán bizony megsűrűlt a laikus olvasók számára, s elérhetetlen, múltbeli csodabogárként tekintenek rá. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy saját korában sem mindenki sorolta a magyar irodalom élvonalába. A többség számára azonban „a magyar költő” korai prototípusává vált, s versei (szavalva vagy énekelve) állandó elemei lettek a hazai irodalomkinálnak. Szilágyi Márton monográfiájából tehát

nemcsak az irodalomtörténész szakma töltődhetne fel új szempontokkal, de bizony a magyartanárok is. (Talán egy kicsit lazított, kevésbé tudományos érvelésű, de ugyanezen a tényanyagon nyugvó népszerűsítő életrajzra is szükség lenne, mondjuk a *Magyarok emlékezete* sorozatban, mielőtt felfalja a mai könyvkiadás Szköllája és Kharübdisze.)

A közhelytárat, amely Csokonait ugyanúgy övezi, mint Petőfit vagy Adyt, alapjaiban kell megrostálni. A téves vagy félinformációk ugyanis folyamatosan gátolják a logikus következtetéseket, elbizonytalanítják a kutatókat a hiányzó láncszemek vagy adatok megkeresésekor. Mindezek a „balkanyarok” főként azért kártékonyak, mivel eltávolítanak Csokonaitól, nehezítik az életrajz tárgyi tisztázását és egyben a versek értelmezését, illetőleg tanítását is.

Szilágyi Márton közismerten higgadt szerző, az érvelése sosem elhamarkodott. Már a bevezetőben leszögezi: nem feltétlenül arra törekedett, hogy egészen új adatokat ásson ki e hatalmas tényanyagból. Bár az ő jártasságát ismerve ez aligha hihető, ám annyi újdonság mégsem került látókörébe, hogy ezek segítségével a régi életrajzokat mindenestül lecserélhesse. A legidősebb épp 200 éves: 1817-ben Dombi Márton jóvoltából látott napvilágot, s bizony már e kötet beállította azokat a látószögeket, amelyek máig meghatározzák, miként s hogyan tekintünk Csokonaira. Dombi kultuszképzése és legendák iránti fogékonysága máig hatással van Csokonaihoz fűződő viszonyunkra. A költő ráadásul maga is fiktív életrajzot készít és örökít tovább a *Lilla*-ciklussal, s ez legalább annyi kutatót-olvasót megtevesztett már, mint a Balassi-ciklusok vagy Zrínyi *Syrena* kötetének „másodlagos életrajziséga”. Szilágyi Márton elke-

rüli a kísértést, hogy a terjedelmes kötet a szépírói alkotások geneziséét fürkészsze. Az alcímhez híven mindenekelőtt egy 18. század végi írói-értelmiségi pályafutás mikrotörténeti vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt. Ugyanakkor már az előszóban komoly kritikával illeti, később pedig valósággal ízekre szedi a mikrotörténet fogalmát. Nincs külön *mikro-* vagy *makro-*, csakis egy összefüggő, többdimenziós történelmi folyamat van, amelynek ágazatai nem választhatók el egymástól (mint nemrég Tverdota György is hangot adott ennek a *Babits-kronológia* kötetéről írt nagyrecenziójában; ItK, 120[2016], 650–666). A szerző természetesen nem semmisítheti meg az alcímét, de finom módszerekkel ráébredt annak korlátaira, illetve viszonylagosságára, sőt vibráló távlataira is.

Nem az a kérdés tehát, mit tett Csokonai s mit nem tett. Ezekre a tények valamelyest válaszolnak. A kötet inkább így kérdez: mit *tehetett* s mit *nem tehetett* Csokonai? Ő ugyanis nem az a sorsüldözött, beteges, ifjúkori halálra kárhoztatott romantikus zseni, amilyennek sok korábbi életrajz sejteti. Sokkal inkább egy helyét kereső, nagyon tudatos, közösségeket építő, sőt néha mai szemmel jókora kompromisszumokat kötő, önmagát aprópénzre váltó, fiatal, energikus értelmiségi. Olyan személyiség, akinek komoly szakmai öntudata, önérzete van (esetenként a kivagyiságig!). Olyan szereplője a hazai irodalomnak, akit térbeli-jogi-szellemi mozgástere egyaránt plasztikusan jellemez.

Egy fontos alfejezet például újratárgyalja a szerző példaképének, Kerényi Ferencnek az ötletét, amely Csokonai és Petőfi attitűdjei között tárt fel párhuzamokat. Petőfi ugyanis tudatosan nyúlt vissza az ifjú költőelőd külsejéhez, s igyekezett

„csokonaiasan” viselkedni. A 19. század első harmadában ez már egy kultikussá érett szerepegyüttesként tűnt fel, s egy elfogadott, bár kellő tragikummal átszótt magyar költői pályáiv archetípusává vált röpké két-három évtized alatt, Petőfi színrelépéséig. A monográfia számot is vet a kultuszképződéssel, a Csokonai utáni évtizedek kánonproblémáival, de sosem ezek alapján magyarázza a költő életrajzát és szellemi motivációit. E téren mindig a ténszerűség levéltári forrásszigorával nyilatkozik meg a szerző, közben tudománytörténetileg is izgalmas témákat vizsgálva. Kerényi Ferenc példaképként állítása (pl. 20–21) olyan résztermék aprólékos tisztázásában érhető tetten, mint a költő apja, Csokonai József szakmájának a pontos hivatásrendi behatárolása: sebész (kirurgus) volt-e vagy tényleg orvos? (68–78.) Milyen praxist gyakorolhatott, milyet nem? Sebészként afféle céhes mesterember volt, vagy inkább valódi értelmiségi, az orvosi elit tagja?

A család teremtette szellemi környezet egyértelműen hatással volt az életformára, az önértelmezésre, a lokális kapcsolatokra. Az sem perdöntő, hogy az elődök között dunántúli gyökerűek is akadnak – a Csokonai családnév egy dunántúli faluról veszi eredetét –, hiszen a család hagyományosan Debrecenben keresett felemelkedést szakmai vagy iskolai kapcsolatok révén. A lelkészcsalád hagyományaiból némileg ugyan kitért Csokonai József, amikor a borbély/sebész mesterséget választotta (saját sorsának vargabetűi miatt), ám az ifjú költő mégis a család értelmiségi-papi hivatásából táplálkozott. Maga az édesapa sem akart elszakadni ezektől, erre utal a család hajdani vitézségének (!) emlékét őrző vízfestménysorozata, erre utalnak kéziratai. Ide tartozik a

költő későbbi birtokkérő folyamodványa is – „Tiburra”, „Tusculanumra” hivatkozva –, amelyben szerény, de biztos megélhetést kér, hogy írói-értelmiségi munkája mellett ne legyenek filléres gondjai. Az antik költői önérzet görbe tükröt nyújtó ellentétpárjának látszik a korai Csokonai-kultusz egyik fő mozzanata, az „Árkádia-pör”, ami épp a letelepültség, sőt a provincialitás terheit vitte ki egy nyilvános irodalmi vita porondjára Csokonai ürügyén.

Külön fejezet foglalkozik a költő családnévének eredetével, a Vitéz névváltozat használatának szokásaival (87–113), hiszen költőnk hol Csokonai Vitéznek, hol Csokonainak, hol Vitéznek nevezi magát. Ez utóbbi lírai névként is nyomatékosan kap az életműben: a *Lilla* kötet megteremti Vitézt mint irodalmi hőst, s az erre adott reflexiók igen beszédesek a saját, nyilvános és magán névhasználatban. A „benne élő Vitéz” ilyenképp némi eltérést mutat a régi kisnemességre és dunántúli gyökerekre utaló *Csokonai* névalaktól és személységrésztől. A korabeli befogadók is érzékelhették ezt a kettősséget.

A könyv elején hosszú fejtegetés és tudománytörténeti szemle vizsgálja: lehet-e, érdemes-e írói életrajzot írni egyáltalán, mi lehet referencia értékű e műfajban (15–60). Az utóbbi tíz év hasonló szerepet vállaló kötetei mindenképp hatással voltak Szilágyi Márton munkáira, különösképp KERÉNYI Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák); FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Monográfiák), KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2011; UŐ, *Balassi Bálint: Magyar Amphión*, Bp., Balassi, 2014. Ez utóbbi már szemléletében is

felvállalja az életrajziség szigorú határait, hiszen az első kötet egyáltalán nem foglalkozik Balassi irodalmi munkásságával, a második kötet pedig csak mértéktartóan veti fel a kultusztörténeti kérdéseket. Minden alkotó személyiség más és más problémák elé állítja az életrajzírókat, nemcsak eltérő történelmi közegük miatt, hanem társadalmi szerepeik és művészi pályájuk összefüggései és ellenfázisai nyomán is.

A Csokonai-monográfia minden eddiginél élesebben láttatja – a kultuszrétetek lebontása után – azt a költőt, aki közösséget keres, kölcsönhatásokat épít és újít meg. Abban, ahogy Csokonait „kicsapják” a debreceni kollégiumból (1795), szintén ilyen szálak tudatos újrászövését láthatjuk. Az első botrányt (1794) kiváltó tiszteletlen nóta (a *Pikkó herceg* egyik betétdala), amit a Nagyerdőn énekelt a költő néhány diákjával, az adott helyzetben, az adott közösség mérlegén egyértelműen gúnydallá változott, hiszen Szilágyi Gábor professzor magánéletének egy rejtgetett részletére lehetett alkalmazni. Ha meggondoljuk Csokonai saját műveinek parafráziskészségét (alkalmi köszöntők és azok paródiái stb.), ez a dalocska is tökéletesen beleillik a „cselekvő poézis”, a társadalmi-társasági használat koncepciójába. Akkor is, ha balul ütött ki a dolog.

A közösségi szempont a kicsapatás, e miniatúr eseménysor prizmájában is jól tükröződik. Egyrészt az egyik tanúvallomást tévő diáknak, Zsoldos Jákobnak fennmaradt egy 19. század eleji versgyűjteménye az ország túlsó végéből – ez az apróság világosan jelzi a hajdani debreceni diákok „kirajzás” utáni szellemi utóéletét. Csokonai feltehetőleg már ekkor tudatosan építeni kezdte körükben saját művészetének jó ismerő és továbbörökítő

rétégét; ezt igazolja verseinek évtizedekig tartó anonim variálódása, gazdag köz-költészeti utóélete. Másrészt a legáció elmulasztásának vádja is épp ehhez a mozgástérhez, az itt feltáruló szabadsághoz (esetünkben: a nem túl korrekt elszámoláshoz) kapcsolódik. A rosszul adminisztrált kiskunhalasi-kecskeméti út szellemi gyümölcsökkel kárpótolta a költőt: megismerkedett Mátyási Józseffel, sőt Pesten talán Dugonicsal és Schedius Lajossal is, verseket írt, megízlelte a debreceni coetuson kívüli életforma hangulatát, „legálisan szabadult fel a kollégiumi kontroll alól” (134). A kapcsolattermő úton „Csokonai már a Debreceni Kollégium esetleges elhagyása utánra próbált meg barátokat, támogatókat szerezni” (uo.).

Csokonai kollégiumi búcsúbeszéde nemcsak teátrális előadása miatt érdekes (hiszen költőnk egyúttal színműírói országlánkörmeit is próbálgatja már). A szöveg kísértetiesen emlékeztet az idősebb költő-barát, Pálóczi Horváth Ádám hasonló helyzetben elmondott orációjára és annak lélektani helyzetére: ő 1780-ban az ellene folyó per közben *önként* jelentette be távozását. Csokonai ezzel is érzékelteti, hogy hagyományt követ, s hogy a hajdani alma mater egy szinten túl valóban fölös korlátokkal nehezíti szellemi kibontakozását (137). A szakítás ugyan nem végleges, de határozott (138), s elsősorban azt sugallja: ideje, hogy a költőt immár a tényleges értéke szerint mérje a világ. Szilágyi Márton pontosan érzékelteti, hogy ezzel Csokonai olyasmitől vágtat el magát, amit a család értékrendjébe illeszkedő, sőt azt meghaladó lehetőségnek tarthatunk: debreceni végbizonyítvánnyal a kezében külföldi egyetemeken pallérozhatta volna tudását, ahogy számos elődje és nemzedék-társa. Úgy látszik, a hazai irodalmi élet

lehetőségeit ekkor mégis kedvezőbbnek érezte, a leendő közönséget pedig befogadóbbnak, s így kisebb veszteségként élte meg a hivatalos iskolai végzettség elmulasztását. (Hogy mennyi furcsa párhuzam kínálkozik az ifjú Arany János debreceni életszakaszával és későbbi önteltelmezésével, arra leginkább maga Szilágyi adhat választ, hiszen hamarosan megjelenik új Arany-biográfiája, bizonyára hasonló revelatív állításokkal, újrarendezett tényanyaggal. E sorok írója csak ötletként veheti fel: mintha Debrecenből távozásával, a „színészkalanggal” Arany – egy új korszak új összefüggései között – tudat alatt egy régi modellt követne. A kollégiumnak önként búcsút intő Pálóczi Horváthét és Csokonaiét, akik művészetét jól ismerte, s akik költői eszköztárával talán már debreceni évei előtt rendelkezett.)

A kötet egyik alapvető tanulsága tehát az (számos más fejezetből is hozhatnánk rá példákat), hogy Csokonai tisztában volt saját értékeivel, tehetségével és tudásával. Ambiciózusan, a helyzeteket jól-rosszul felismerve, de mindvégig ezen értékek védelmében kereste az érvényesülés lehetőségeit. Mai fogalmaink szerint kissé rámenősen is, ha a szükség úgy hozta. Ne csak a debreceni iskolaévekre gondoljunk; hasonló a helyzet a sárospataki kollégiummal, ahonnan szintén továbbindul. A csurgói évek bizonyos értelemben új embert faragnak belőle, új kapcsolatokat létesít. Az ezt megelőző időszak, a Diétai Magyar Múzsza lendületes, reprezentatív kapcsolatokat hozó kísérlete után az ország teljesen másik vidékén találja magát, ahol újra kell definiálnia magát és terveit. Épp ilyen gazdagon dokumentálja a kötet a Debrecenbe való visszatérés, az egzisztencia, sőt a leégett ház újjáépítésének történetét (a tetőszerkezet elemzéséig!).

Ekkor Csokonai ismét perspektívához jutott a szülővárosában, sajnos fájdalmasan rövid időre. Szilágyi Márton csak sugallja, de az olvasó hamar rádöbben: a költőnek – a nélkülözések, a „szekrénylakás” stb. ellenére – éppen élete legkedvezőbb fordulatakor kellett búcsút vennie a földi világtól.

Ha hosszabb élet adatik Csokonainak, rugalmasságát látva csaknem biztosra vehetjük, hogy feltalálta volna magát a következő korszak irodalmi-nyelvi rendszerében, és az új nyilvánosság keretei között is. Szerencsés alkata ráadásul elüt Kazinczyétől: sosem akart magának központi szerepet, kritikusi-elméletírói képességeit sem helyezte elébe a költői gyakorlatnak. A költő alkalmazkodó taktikája valójában azt segítette elő, hogy csakugyan a tehetsége révén hatolt előre az ismertségben, művei pedig a halála után is több kisebb-nagyobb közösségben megmaradtak annak ellenére, hogy intézményes kanonizációja sokáig váratott magára (Toldy 1828-as *Handbuch*jának 1. kötete már húsz Csokonai-verset közöl: többet, mint bárkitől a kötetben).

A fentiekből eredő tragikus és komikus szerepkonfliktusok lecsapódásait szinte napról napra nyomon követhetjük Csokonai művészetében. Ugyanakkor írja a komoly, elmélkedő verseit (pl. *A magánosság*hoz), amikor még a fülében csengnek a *Cultura* és a *Karnyóné* szándékosan alantas dalbetétei, a bécsi daljátékokat és az iskolai színjátszást egyaránt kfiguráló dramaturgiája. Folyamatosan vibráltatja a két szempontot, a két hagyományformát, mintha Csokonai és Vitéz valóban két külön ember volna, akik eltérő kulturális nyelveket-nyelvjáráásokat beszélnek. Ez a kettősség egyfelől a közköltészeti létmód *versus* önelvű irodalom párhuzamossága

miatt fontos (Szilágyi Márton több helyütt részletesen kitér ennek problematikus voltára, hiszen a „saját hangú” Csokonai emellett jól ismerte a társasági irodalomdalköltészet, illetve az alkalmi poézis, a praktikus invenció nyelvét). Másfelől azért, mert a költő halála után az életmű egy jelentős hányada tömegcikké vált, másolatok és utánzók kreatív prédájává. Az aprópénzre váltott tehetség dilemmái, a korai kritikák fitymáló sorai mellé nemcsak a gondolati líra mélysége kínál párhuzamokat, hanem maga az életrajz is. Épp az ifjú költő-tanár önértelmezésének megkapó érettsége, a saját sorsát kezébe vevő és furcsa vargabetűket is vállaló öntudatos értelmiségi szerepvállalás az, ami költőnket kiemeli az alkalmi-mesterkedő hagyományból, a Csikorgók és Kuruzsok világából, de akár a jeles elődök: Mátyási és Pálóczi Horváth társaságából is.

A kötet kulcskérdése szerintem: Csokonai miként vált részévé saját kora társadalmi kontextusának? Az irodalmi hálózatba való bekapcsolódáson túl ide tartoznak például a költő házassági tervei is. Borbély Szilárd emlékének is adózunk azzal, ha felhívjuk a figyelmet néhány általa felvetett, de már nem kidolgozott filológiai ötlet (az *Új-esztendei gondolatok* mint a 24 éves kori hivatalos felnőtté válás programbeszéde) itteni kifejtésére. A Lilla felé épp 24 évesen közeledő Csokonai ugyanis fordulóponthoz ért az önértelmezésben, innen tekinti önmagát is „társadalmi felnőttnek”, házasulandó férfinak. A *Lilla*-témakör kiváló és sokrétű tárgyalásánál (187–222) Szilágyi Márton nem a manapság oly divatos, szerelmi titkokra vadászó publicisztika eszközeit használja, de legalább olyan izgalmas eredményekre jut. Vajda Julianna ugyanis – némi sarkítással – valóban az első magyar „hivatá-

sos Lilla” lett, aki egykori múzsai szerepét és a versek kultikus értékét (jóval a költő halála után) ügyesen kamatoztatta a társadalmi érvényesülésben. Többször megözevgyült, de utána sem távolodott el ettől az identitástól: férje jóvoltából saját sírkövén is Lillaként szerepel (215). Elgondolkodtató, hogy e földi-hétköznapi nevével, Vajda Juliannáéét végül ő felcserélhette múzsanevével, míg Csokonai holtában sem lehetett Vitéz: az alkotó hús-vér ember nevesíthető maradt a lírai alteregó mögött.

Szilágyi Márton könyve nem tűzheti ki célul az életmű poétikai szempontú újragondolását. Ennek feladata főlegesen átszíneznék és félrevinnék az életrajzi tények szigorú elemzését és logikai elrendezését. Természetesen nem marad adósunk azért Csokonai költői-színműírói munkásságának néhány fontos epizódjával, de szándékosan nem ezeket helyezi az elbeszélés gyújtópontjába. Talán korai is még rávetíteni a költői életmű ok-okozati összefüggéseit a frissen újrendeződő biográfiai tényanyagra. A legcélszerűbb, ha Szilágyi kötetét párhuzamosan forgatjuk egy másik alapvető Csokonai-újdonsággal, amelynek kedvéért itt mindenképp érdemes kitérőt tennünk. Debreczeni Attila 2012-ben pótkötetet adott ki az épp lezárult kritikai kiadás-sorozathoz (*Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp.–Debrecen, Akadémiai–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 [Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei]), s ebben jóformán a teljes költői életművet újrendszeresztte. A példaszerűen aprólékos és tárgyilagos kötetet a jelenkori magyar textológia egyik csúcsteljesítményének tartom, amely önálló recenzíót érdemelne, ha értékét nem épp az adná, hogy egyetlen eleme sem szól önmagáról: használatával

magát a Csokonai-lírárt fogjuk új nézőpontból, és az eddiginél sokkal pontosabb időrendben olvasni.

Életrajz tehát ez is, de a szövegeké, amelyek autográf kéziratok és másolatok útján is terjedtek, Csokonai némelyiket át is írta – mindent megtett ahhoz, hogy szinte lehetetlen legyen kritikai kiadást készíteni belőlük. Szilágyi Ferenc több évtizedes kutatásai és szerkesztői erőfeszítései egy olyan állapotban rögzítették a költői szövegtermést, ami több pontján elavult, néhol a következtetései is finomításra, újragondolásra érettek. Debreczeni a készülő hálózati kritikai kiadással tudta megfrissíteni ezeket az adatokat, az összes értékálló régebbi kutatási eredményt beépítve, de a szövegek sorrendjét és logikai rendszerét alaposan átdolgozva. Mindezt az említett pótkötet nyomán lehet és kell a továbbiakban értelmeznünk. Itt csak annyit írhatok: ez valóban újdonságokat rejt (nemcsak a közelmúltban előkerült *Szatzmárnémeti kézirat* miatt, hanem a közismert források elemzése által is).

Szilágyi Márton életrajzi kötete 2014 őszen úgy kerülhetett nyomdába, hogy

már beépülhettek Debreczeni Attila textológiai eredményei; ő volt a monográfia lektora is. Azt hiszem, noha a két kötet párhuzamos olvasása nem ígér teljesen illeszkedő iker-narratívát (láthattuk, hogy ez mindkét területre nézve korai lenne még), de letisztult, további gondolkodásra buzdító, megfrissült Csokonai-filológiát igen. Búcsút mondhatunk a vézna, beteg, anyagi gondok miatt zilált életű, életidegen költő képének. Cserébe egy kultuszrétegektől megtisztított, önmagáért is érdekes költői pályakép birtokába jutottunk. Megismerhetünk egy érvényesülni vágyó, útkereső, felvilágosodás kori magyar író, akit környezete a lehetőség szerint ösztönöz, az édesanyja pedig nemcsak a csurgói években támogatja őt, hanem halála után is művei kiadása, terjesztése és a kultusz kiteljesítése által. Alighanem Csokonai – egyben egy kicsit Vitéz – eddigi legizgalmasabb, mégis tárgyilagos életrajzát kaptuk kézhez. Mert mindig kellene partok, ahol ki lehet kötni.

Csörsz Rumen István

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve

Szerkesztették Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton, Szekeres Nikoletta, Budapest, Fiatal Írók Szövetsége, 2017, 490 l.

A gyerek- és ifjúsági irodalom a szakmai nyilvánosságban néhány éve lett igazán forró téma. Színvonalas verseskötetek, mesekönyvek és ifjúsági regények jelennek meg, konferenciák szerveződnek, irodalmi folyóiratok tematikus számokat szentelnek a kérdéskörnek. Ebben a folyamatban megkerülhetetlen mérföldkő a *Mesebeszéd* tanulmánykötet megjelenése.

„Szükség van azonban a gyerekkönyvekkel és a gyerekirodalommal foglalkozó kritikai, (irodalom/kultúra)elméleti és (irodalom/média/mentalitás)történeti gondolkodás modern (virtuális és valós) intézményeinek kialakítására” – írja Hermann Zoltán a kötet előszavában, mintegy programadásként (10). A gyermeknevelési szakokon, tanítóképző főiskolákon évek

óta működnek kisebb-nagyobb, gyerek-irodalmat tanulmányozó kutatócsoportok. Példaként említhetjük a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karát Hajdúböszörményben, ahol Bálint Péter vezetésével folyik a műhelymunka, s ennek eredményeként meseértéssel vagy gyereklirával foglalkozó tanulmánykötetek is napvilágot láttak. Legújabban a Károli Gáspár Református Egyetemen alakult ki egy olyan közösség, amely a fent megfogalmazott célok érdekében 2016 őszén nagy sikerű konferenciát szervezett „...kézifékes fordulást is tud...” címmel, s 2013-ban elindították a gyermek- és ifjúsági irodalom szakirányú továbbképzési szakot. A most recenzeált könyvet a szak nem hivatalos tankönyvének is szánják a szerkesztők, de nem kizárólag tankönyvként funkcionálhat, hiszen érdeklődő szülők és pedagógusok is hasznát vehetik a gyermek- és ifjúsági irodalmi szféra csaknem minden részletére kitérő gyűjteménynek. A kötet átfogó és kurrens irodalom- és kultúratudományi tudásanyagot mozgósít, hiszen a hermeneutika, a dekonstrukció vagy a strukturalizmus nézőpontjából indított értelmezések mellett kommunikáció-, illetve képelméleti irányzatok is helyet kapnak, valamint a német gyermek- és ifjúsági szakirodalom „nagyjaira”, így Hans-Heino Ewers vagy Gabriele von Glasenapp munkáira is történik hivatkozás.

A *Mesebeszéd* négy nagy fejezetből áll, melyek közül a *Történetiség a jelen kontextusaiban* címet viselő első egység szövegeit leginkább az köti össze, hogy mindegyik szerző megkísérel valamilyen történeti ívet felrajzolni választott témájáról, legyen az gyerekirodalmi kánon, gyereklióra vagy gyermek- és ifjúsági könyvkiadás; a többi fejezet azonban inkább tematikusan

szerveződik (*A meséről; Young adult, tabuk és gender; Látvány, képesség, vizualitás*). Hermann Zoltán a kötet nyitó tanulmányában javaslatot fogalmaz meg a magyar gyerekirodalom történetének megírására, abban bízva, hogy lesz olyan kutatócsoport vagy -intézet, amely vállalja ezt a komoly feladatot. A szöveg egyfajta iránytűvé válhat, amely vezetheti a szakembereket a történetírás útvesztőiben, számot ad mind a gyerekirodalom definíciós kísérleteiről, mind az eddig megírt gyerekirodalomtörténeti munkákról, és olyan nemzetközi összefoglaló munkákat is ajánl, amelyek alapján a magyar színteret is érdemes lehet feltérképezni. Hermann tanulmányához szorosan kapcsolódik Hansági Ágnes írása, amely a „gyerekirodalmi kánon” és a „gyerekirodalmi klasszikusok” kérdését járja körül. Többek között Harold Bloom, Kemény Zsigmond vagy Aleida Assmann nyomán fejti ki (gyerek)irodalmi nyilvánosság, olvasás mint rutin és kultúrtechnika, valamint kanonizációs folyamat összefüggéseit. Egyik lábjegyzete lényeges problémára hívja fel a figyelmet: az új kutatási eredmények, amelyek az olvasás megszeretetéséhez nyújthatnának segítséget, ma még nem jutnak el „akadálymentesen” azokhoz, akik hasznát vehetnék, például a pedagógusokhoz vagy a szülőkhöz. Ez a megállapítás átvezet a Pásztor Csörgei Andrea és Pompor Zoltán által közösen jegyzett tanulmányhoz, amely az olvasóvá nevelés hazai és nemzetközi jó gyakorlatait mutatja be – talán ez az értekezés is segíthet az „akadálymentesítésben”. Külön öröm, hogy a papírszínház sem maradt ki az olvasóvá nevelés „segédeszközei” közül, hiszen ez a mesélési forma nemcsak a szövegben történő elmélyedésre, hanem a mese újramondására, vagy akár saját történet

alkotására is bátoríthatja a hallgatót. Fenyő D. György írásának középpontjában „a magyartanítás fontos hagyománya, soha meg nem kérdőjelezett eszköze” (73), a kötelező olvasmányok léte áll. Sokrétű szempontrendszer alapján vizsgálja ezt a kérdéskört: a fogalom jelentése, értelmezése után a kötelező olvasmányok kiválasztásával foglalkozik, végül arra keresi a választ, hogyan segítheti a tanár azt, hogy a diákok valóban elolvassák a szövegeket, s hogyan dolgozzák fel közösen az olvasottakat. Nemcsak a jelenlegi kötelezőket szemlézi, hanem újakat is ajánl: az általa javasolt regények némelyike, például Tasnádi Istvántól *A kőmajmok háza* vagy Robert Williamstól *A Luke és Jon*, a kötet más tanulmányaiban is felbukkan. A próza után lírai vizekre hajózunk Lapis József tanulmányával, aki a kortárs magyar gyereklíráról ír, annak előzményeit és poétikai irányzatait is bemutatva. Szabó Sándor a gyerek- és ifjúsági könyvkiadás folyamatát foglalja össze, melyben a gyerekkönyvkészítés és -terjesztés kulisszái mögé is bepillantathatunk. A „hogyan válasszunk gyerekkönyvet?” kérdés Hansági Ágnes és Fenyő D. György írásaiban is felmerült; izgalmas, hogy ugyanerre a problémakörre kiadói szemszögből is kapunk lehetséges válaszokat.

Varga Betti Lovász Andreára hivatkozva rögzíti: „A különböző szempontú megközelítések [...] lényegében mind ugyanoda futottak ki: nem lehet egységes terminológiával leírni a meseanyag sokféleségét.” (236.) Ennek megfelelően *A meséről* fejezet tanulmányai nem tesznek kísérletet a mese definiálására, helyette különféle elméleti irányzatok segítségével igyekeznek sokrétű képet nyújtani a tárgyalt szövegekről. A blokk Gulyás Judit tanulmányával indul, aki Henszlmann

Imre *A népmese Magyarországon* című 1847-es értekezéséről ír, amelynek célja a magyarországi magyar mesék mélyebb megismertetése, a nemzetileg specifikus jegyek kimutatása volt. A munka a mai kutatók számára is értékes tanulságokkal szolgál, ám a kortársak között kevés visszhangja maradt. Nagy Gabriella Ágnes a mesemondást mint performatív eseményt vizsgálja, és nemcsak a mesélés aktusáról, a mesemondók közösségéről, hanem különböző meseértelmezési iskolákról is alapos leírást kaphatunk. Jeney Zoltán a népmese és a műmese határvidékeire kalauzolja az olvasót, Varga Betti pedig „a gyermekirodalom elkötelezett olvasójaként” (236) arra tesz kísérletet, hogy az *Egyszervolt* antológia kortárs és klasszikus tündérmeséit vesse össze, s végül arra jut, hogy az élvezetes meséhez egyéni nyelv, stílus és okos dramaturgia egyaránt szükséges.

A fiatalabb korosztály után a kamaszok felé fordul a kötet, hiszen a *Young adult, tabuk és gender* fejezet az ifjúsági irodalmi alkotásokat veszi szemügyre. Lovász Andrea írásával kezdődik ez az egység, melyek már a címe is provokatív: *Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell: avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom*. Nemcsak ő, hanem a kötet más szerzői, például Sebesi Viktória vagy Gáspár-Singer Anna is rávilágítanak arra, hogy a kényes témák középpontba állításával a művek irodalmisága, művészi összetettsége elsikkadhat, de Lovász Andrea továbbmegy: úgy véli, a tabutémák „körbevilágítása” által a „gyerek- és ifjúsági irodalom visszalép a pedagógia szárnyai alá, amennyiben ismét alkalmazott irodalomként tekint önmagára” (254), és ez a visszalépés, ezzel együtt tematikai nyitás esetleg „a könyvpiac játszmájaként”

is magyarázható. A további szövegekben Szekeres Nikoletta és Mészáros Márton megpróbálkoznak az ifjúsági irodalom fogalmának körvonalazásával – de talán ez még a mese definiálásánál is nehezebb feladat. Az *alkalmazott irodalom* szókapcsolat, és az ifjúsági irodalomra rakódott „didaktikus máz” mindkettőjüknél szóba kerül, azonban olyan műveket vizsgálunk, amelyek megállnak az „irodalmisság” mérlegén: előbbi szerző a Fenyő D. György által már emlegetett Tasnádi-regényt, *A kőmajmok házát* és Dóka Péter *A kék hajú lány* című regényét értelmezi, utóbbi pedig Totth Benedek nagy vihart kavart *Holtversenyét* veszi górcső alá. Mészáros tanulmányának egyik legfontosabb hozadéka az a hipotézisek, amelyeket a „young adult” irodalommal kapcsolatban megfogalmaz: úgy véli, a „young adult” a „hagyományos irodalomhoz” képest sokkal inkább támaszkodik a pop-, illetve trashkultúra elemeire; értelmezői kontextusát inkább intertextuális kapcsolódások szervezik; szembefordul azzal a megfilmeshetetlen kitalált elvárásával, így nem magas irodalomként határozza meg önmagát. Ezen előfeltevések nemcsak a *Holtverseny*, hanem egyéb ifjúsági regények elemzését is segíthetik a későbbiekben. Gáspár-Singer Anna írása talán Lovász Andreára rimel leginkább, ám a kritikai észrevételeket itt leíró jellegű áttekintés váltja fel: a tanulmány célja, hogy felsorolja a tabutémákat is felsorakoztató gyerekkönyvkiadókat, s bemutassa a magyar könyvpiacra ellentmondásosan vagy hiányosan megjelenő tematikákat. Az írás arra is rámutat, hogy a problémaérzékeny könyvek kiadása nem előzmény nélküli, az 1960–70-es években több olyan alkotás is megjelent, amely valamilyen nehéz kamaszkori élethelyzetre kínált megoldá-

sokat. Sebesi Viktória (*Nemi szerepajánlatok a kortárs gyerekirodalomban*) című tanulmánya egy, a kétezres évek elejétől megfigyelhető tendenciára hívja fel a figyelmet: „a gyermekirodalomban egyre nagyobb számban jelennek meg olyan szövegek, amelyeknek szerzői korábban tabuként kezelt témákat és kevésbé reprezentált szereplehetőségeket emelnek be a fiatal korosztálynak szánt írásaikba” (344). Sebesi a tabukönyvek értelmezéséhez azzal a fontos adalékkal járul hozzá, hogy a női és férfi-, anya- és apaszerep vizsgálatát végzi el a tárgyalt kötetekben, például Varró Dániel, Kollár Árpád, Kiss Ottó és Tóth Krisztina verses- és mesekönyveiben. A szerző azt is kimutatja, milyen újfajta szereplehetőségeket kínálnak az elemzett szövegek, s mindezek hogyan mozdítják elő a szociokulturális nyelvi és viselkedésminták megtanulását. Gimesi Dóra Janne Teller *Semmi* című regényének bábszínházi adaptációjáról ír igazán lendületes stílusban – ha a darab közvetlen megtapasztalását nyilvánvalóan nem is pótolhatja a szöveg, de a mindenre kiterjedő és szakszerű leírás által az olvasó már-már egy képzeletbeli nézőtérre érezheti magát. Ehhez az élményhez talán az is hozzásegít, hogy Gimesi a nézői befogadás folyamatáról is részletesen tudósít, kiemelve a bábokkal történő azonosulás sajátos tapasztalatát.

Gimesi Dóra esszéje átvezet a kötet utolsó, *Látvány, képiség, vizualitás* című nagy egységéhez. Remek szerkesztői döntésnek tartom, hogy külön fejezet foglalkozik e témával, hiszen a mai gyerekkönyvekben az illusztrátor „társszerzővé” válik, gondoljunk például Kollár Árpád és Nagy Norbert, Máté Angi és Rofusz Kinga, vagy Kiss Ottó és a kötetben szerzőként is szereplő Paulovkin Boglárka együtt-

működésére. Várnai Zsuzsanna összetett szempontrendszerrel működtetve vizsgálja a kortárs gyerekirodalomhoz kapcsolódó vizuális elemeket: egyfelől Hans Belting, W. J. T. Mitchell és Kibédi Varga Áron képelméletei, másfelől fejlődéslelektani ismeretek segítségével mutat rá illusztrált könyvek és posztmodern mesekönyvek (*picturebook*) jellegzetességeire. Révész Emese azt tanulmányozza, milyen szerepe lehet a gyermekkönyv-illusztrációnak a gyermeki lélek fejlődésében csecsemőkortól egészen 16 éves korig, kitérve a papírszínházra mint közösségi élményre is. Paulovkin Boglárka amellet érvel *Képekkel, formákkal beszélni* című dolgozatában, hogy a látás „nyelvének” és „nyelvtanának” elsajátítása ugyanolyan fontos lehet, mint a beszéd megtanulása. Megvitatja a „lebutított” és/vagy előítéleteket közvetítő és így megerősítő képek problémáját, és abban is iránymutatást nyújt, hogy milyen könyvekkel vegyük körül gyerekeinket. A kötet végén szereplő tájékoztató bibliográfia a gyerek- és ifjúsági szakirodalomban való eligazodást segíti. Ez a lista magyar nyelven íródott műveket sorol fel; esetleg ki lehetett volna még egészíteni külföldi hivatkozásokkal, hogy

a német vagy angol tudományosságban elmélyülni kívánók számára is orientációként szolgálhasson.

Nemcsak a bibliográfia vagy Paulovkin Boglárka írása, hanem a kötet összes szövege olvasható egyfajta „ajánlattételként”: rejtett vagy explicit módon mindegyik tanulmány tartalmaz valamilyen javaslatot arra nézve, hogy milyen verseket, meséket, regényeket, szakkönyveket olvassunk, kik azok az illusztrátorok, akiket érdemes figyelemmel kísérni. A kötet egészét tekintve bátran kijelenthető: új terep nyílik. A terminológia, a fogalmak használata még mozgásban van (Hermann Zoltán például következetesen a *gyerekirodalom* kifejezést használja, míg a további írások hol ezt, hol a *gyermekirodalom* szót alkalmazták); a kötet szerzői különféle irodalom- vagy kultúratudományi, pedagógiai, pszichológiai irányzatokat követnek. A sokszínűségről kirajzolódó „egész” mégis egyfelé mutat: hogy a hazai gyerek- és ifjúsági irodalom megtalálja a helyét a szakmai diskurzusokban.

Lapis-Lovas Anett Csilla

DE BTK Irodalom- és Kultúratudományok
Doktori Iskola